

СЪВРЕМЕННОТО СЪСТОЯНИЕ НА КИМЕРИЙСКИЯ ПРОБЛЕМ

РЕЗЮМЕ НА ДИСКУСИЯТА

ВДИ, 1999, № 2

Иванчик А. И.

Вероятно основната трудност при изучаването на кимерийския проблем се състои в многообразието на намиращите се в наше разположение източници, на които, в рамките на едно изследване, е почти невъзможно да се извърши еднакво квалифициран анализ. Писмените източници по кимерийския проблем може да бъдат разделени на две напълно различни групи. Първата от тях са данните на античните автори. Те са достатъчно многобройни и разнообразни, но повечето от тях ние познаваме от втора и трета ръка и те се съхраняват в писанията на автори, които са живели много по-късно от действителните гръцки контакти с кимерийците. Информацията за кимерийците, която имаме на разположение от античните автори, е много оскъдна и за това този неин недостатък от най-ранно време се е компенсирал с всякакви теории, аргументи и конструкции на учените. Развитието на познанията на античните автори за кимерийците, след изчезването им от историческата сцена най-късно от началото на VII-VI век. пр. н. е., настъпват не за сметка на нова информация, а за сметка на появата на нови тълкувания на вече известния ограничен кръг данни за тях. Особеното развитие на тази традиция изисква много внимателно отношение към подаваната от тях информация. Макар, че в основата на много съобщения на античните автори стоят реални събития, във всеки случай, когато те се използват, с особена острота стои въпросът за проверката на достоверността на тези данни, чието решаване изисква специални процедури за проучване и анализ на източника. Подценяването на този факт и буквалното, често наивно следване на античната традиция, води до погрешни схващания за историята на кимерийците.

Втората група от източници, рязко различаваща се по характер от първата, са академските клиновидни текстове, писани едновременно с директните връзки между асирийците и кимерийците. Към тях се присъединяват и няколко библейски текстове. Благодарение на тях, ние от първа ръка получаваме много надеждна информация.

Много от академските документи са достатъчно добре датирани, често с точност до година, понякога дори до месец или ден, което позволява да се създаде надеждна хронология на кимерийската история и да се впише в

общия контекст на историята на Предна Азия. Все пак, въпреки всички достоинства, академските източници дават много фрагментарна картина на кимерийската история, като отразяват само малка част от епизодите, които са били свързани само с областта на непосредствените прагматични интереси на асирийците и вавилонците.

Някои събития на кимерийската история са обхванати достатъчно добре от академските текстове, но между тях остават големи пропуски, които само понякога може да се попълнят като се използва информацията от античната традиция и косвени доказателства. Освен това информацията от източните източници е ограничена, разбира се, само за времето на престоя на кимерийците в Предна Азия.

В писмените източници и на двете основни групи се съдържат езикови данни, които представляват особена категория източници за историята на кимерийците.

Тези данни са от особен интерес за решаване на проблемите на етническата и езикова идентичност на кимерийския етнос. За съжаление, езиковите данни са много оскъдни: те са ограничени до имената на трима кимерийски царе и имената им, запазени на различни езици.

Разбира се, археологическите източници не са по-малко важни, отколкото писмените, за да се проучи кимерийския проблем. Понятието "кимерийска култура" е въведено от най-ранните изследователи на предскитската археология на Северното Черноморие. Сега то е здраво закрепено в археологическата литература, която се използва за обозначаване на културата на предскитското население на Северното Черноморие. В този случай, по-голямата част от археолозите от дълго време не разбираха, а много не си дават сметка и сега, за всичките условия на това понятие. Те не се съмняват, че "кимерийската култура" наистина е принадлежала на реалните кимерийци от историческите източници, което съвсем не е очевидно и никога не е било доказано. Съмнението относно точността на това мнение се появи през последните години и въпросът за археологията на реалните исторически кимерийци е бил един от най-важните, обсъждани в този дебат.

В последно време, при изучаването на всички аспекти на кимерийския проблем бе постигнат значителен напредък, но няколко от неговите основни въпроси продължават да предизвикват противоречия. Това в пълна мяра се

прояви в дискусиата, чийто завършек е тази работа, както и в обсъждането на ранносбитската култура, проведено през 1992-1994 г. на страниците на списание "Руска Археология".

Може би с най-малко противоречия засега е тълкуването на клинописните текстове, свързани с кимерийския проблем, но и тук не са решени всички проблеми. Доказателство за това е обсъждането на статията на Е.А.Гранатовски, М.Н.Погребова и Д.С.Раевски, посветена на разбора на книгата ми за присъствието на кимерийците в Предна Азия¹.

Първият проблем, който продължава да създава противоречия, е локализацията на областта, заета от кимерийците по време на победата им над войските на урартуския цар Руси I. Датирването на това събитие към 714 г. пр.н.е., което аз обосновах в моята работа, както изглежда е било одобрено от мнозинство от учените. Говорейки за този проблем, ние трябва да започнем с факта, че много от недоразуменията се обясняват с неточно разбиране на понятието "страната Гамир" от изследователи, които не са експерти в областта на асирологията. Преводи като „страната Гамир" или "страната на кимерийците" е доста условно. Акадското „KURGamir (ra)" - не е нищо повече от етноним, снабден с определител за страна и е лишен от своята наставка - aia, служеща за оформяне на названието на народите. Тази дума означава само, че площта на областта е заета от кимерийците, като от употребата му не могат да се направят заключения за размера на този район, продължителността на заемането му от кимерийците или стабилността на контрола им върху нея. Ако се съди по откъслечното споменаване на името, което не се среща в по-късни източници, не трябва да го разбираме в смисъл на стабилно установено място, а просто на една област, в която кимерийците са били по време на конфликта им с Урарту през 714 г. пр. н.е.² Това е видно от колебанията (Gamir / Gamirra) във формата на името, което потвърждава вторичния характер на името на топонима, получено от името на кимерийците.

По отношение на местоположението му мненията на учените се свеждат по същество до две гледни точки.

Представители на първата считат, че кимерийците се намират на север от Урарту, т.е. в Закавказието, в Северна Армения и Южна Грузия.

Представителите на втората са склонни да го локализируют в югоизточната граница на Урарту, на юг от езерото Урмия, в района на Манна.

Първата гледна точка, която защитавам в книгата си, и сега ми се струва повече от оправдана. Тя разчита на идентификацията на Gu/Qu-ri-a-ni-a, с която е граничила територията населявана от кимерийците³, с областта Qu-ri-a-ni, както и с Gu/Qu-ri-a-ni, споменавани в урартуските текстове и разположени на север от Урарту.

Алтернативното местоположение, в района на езерото Урмия, не се основава на никакви конкретни данни, а само на общи разсъждения. Аргументите на поддръжниците на тази локализация са обсъждани с достатъчно подробности преди, което не изисква необходимостта тук да се повтаря това, което вече е било казано.

Авторите на статията, откривайки дебата, са се присъединили към втората гледна точка, без обаче да представят съществени аргументи в своя полза. Оценката на свидетелствата от уратските текстове като "единични и не достатъчно разбираеми" (стр. 73), което съответно трябва да води до съмнение в тях, предизвиква изненада, тъй като свидетелствата от текстове, на които съм се опирал, са не по-малко уникални и различни, както по-голямата част от другите данни за географията и историята на Урарту и съседните райони. Ако се подхожда към източниците от тази позиция, трябва незабавно да се пристъпи към отказ от опитите за реконструкция на географията на тези области, тъй като всички източници се оказват с незаслужаващо доверие, поради своята недостатъчна яснота. И ако тройното споменаване на горните имена в разноезични източници в почти едно и също време, с минимални промени в правописа, се обявява за „единично“, тогава какво да кажем за честите случаи, когато топонимът или историческото събитие са споменати в източниците само един или два пъти? Така че позоваването на неясност на източниците тук е явно недостатъчно, но във всички случаи е по-добре те да са на ваша страна, дори да не са напълно разбираеми (а по мое мнение са доста красноречиви) източници, отколкото да не са и такива, какъвто е случаят с локализацията на кимерийците на югоизток от Урарту.

Аргументът, че урартите не са се укрепил на север от линията, която свързва езерата Чалдир и Севан, съвсем не противоречи на локализиране на Гуриания в Южен Кавказ.

Авторът на писмото казва, че тази област плаща данък на Урарту, т.е. не е част от царството ѝ, но само е в зависимост от него. Това е напълно в съответствие с положението, съществувало в Южен Кавказ.

В заключение, моите опоненти възпроизвеждат аргумента на А.Кристенсен, според който конфликтът на кимерийците с Урарту трябвало да се е състоял в района, където Синаххериб (асирийски цар, управлявал 705 – 680 г. пр.н.е.) получавал информация за него, т.е. в района на Урарту-асирийската граница.

Аз вече писах, че този аргумент е несъстоятелен и отразява изкривена представа за функционирането на асирийското разузнаване. Ясно е, че асирийците не са се държали, по начина на съвременното разузнаване, да законспирират жители в столицата на Урарту и нейните провинции, които да са били пряко свързани с "центъра". Асирийците са получавали цялата информация за състоянието на Урарту от асиро-ураратската граница. За това има директни указания в писмата: източниците, на които разчитал Синаххериб, са били управителите на граничните провинции, управителите на зависимите и полу-зависими гранични формирования и „началниците на гарнизонните крепости по границата". При това тази информация постъпва не само от най-близката до Урмия (област) Муцатсир и от обществените глашатаи (лицата, които са обявявали пред народа указите, разпорежданията т.н. – бел. ред.) (както би следвало да се очаква, ако А. Кристенсен и нейните последователи бяха прави), но така също от далеч намиращи се на запад и северозапад от езерото региони на Хабху, Кумме и укийците. Информаторите са идентифицирани като началници на всички крепости по границата. Този факт сам по себе показва, че тези източници са предоставяли информация не само за събития, станали в непосредствена близост до тях, но и за всичко, което заслужава вниманието им към събитията в Урарту. Те съобщават и за събитията в столицата на Урарту Тушпа, въз основа на което изглежда, на никой не е хрумвало да я търси на асиро-урартската граница. Така че фактът, че Синаххериб е получавал доклади за събитията в Урарту, идващи от Урарту-асирийската граница, не дава основание за локализиране на кимерийците в зоната на тази граница.

Един от участниците в дискусията, С. Махортих, предложи, като друг вариант за локализация "на страната Гамир", текстове от епохата на Саргон II. Според него, тя била в Северен Кавказ⁴. Тази "хиперсеверна" локализация напълно игнорира академските текстове. Известно е, че на асирийците не е бил известен Кавказ и техните географски познания не са стигали до Предкавказието, което само по себе си поставя под съмнение това тълкуване. Освен това е невъзможно да си представим такъв дълъг поход на урартската армия, начело със същия цар - през Задкавказието и Кавказ до

Предкавказието. Освен това, страната Гамир, както се споменава в един от пряко указващите текстове за нея, граничи с Г/Куриания, която плаща данъци на Урарту. Не е възможно да се предложи убедително определяне на местоположението на тази област нито в Предкавказието, нито на Кавказ, нито в северното Задкавказие.

Предположението на С.В.Махортих е чисто спекулативно, а не на базата на реалните данни и трябва да се отхвърли. Трябва да се отбележи също така, че мотивите на С.В.Махортих идват от много странни негови идеи за географията. Говорейки за заселването на кимерийците в Кападокия (с. 96-97) той пише, че доказателството за това е посланието на Херодот за заселването на полуостров, на който се намира Синоп. Синоп, човек би трябвало да разбира, според становището на автора, се намира в Кападокия. Едновременно с това Кападокия, по негово мнение, е някъде в близост до езерото Чалдир. Нещо повече, авторът пише, че Мала Азия е "на север или на запад" от страната Гуриани, „разположена в близост до Чалдирското езерото, вероятно в горната част на река Кура“. След като научаваме, че Мала Азия може да бъде на север от водите на река Кура, вече по-малко човек може да се изненада на локализацията на „страната Гамир“ в Северен Кавказ.

По мое мнение, следователно, локализацията на сблъсъка между кимерийците и урартите в 714 г. пр.н.е. на север от Урарту, остава непоклатимо.

За да обосноват намирането на това събитие в района на езеро Урмия на югоизточната граница на Урарту, привържениците на това твърдение са отхвърлили директното посочване на източниците, като ги обявяват за неясни и прибегват до умозрителни спекулации и съображения за това, което те чувстват за повече или по-малко вероятно. Отбелязвам, между другото, че напоследък се увеличи броят на поддръжниците на северния регион на локализацията на Гуриания и по този начин на конфликта на кимерийците с урартите там; към тази версия напоследък склонява и Й. Лафранки, който е известен учен -познавач на новоасирийските текстове, включително на тези, свързани с кимерийците, който преди това е локализирал тази област в близост до езерото Урмия⁵ (устно съобщение през лятото на 1994 година).

Предложената от мен реконструкция на историята за прибиването на кимерийците в Предна Азия в ерата на Асархадон и Ашурбанипал, както

изглежда, изобщо няма възражения. Някои от нейните детайли, обаче, бяха критикувани в статията на Е.А. Гранатовски, М.Н. Погребова и Д.С. Раевски. По този начин авторите обръщат внимание на определянето на кимерийския вожд Теушпи като "уман - манда, мястото което е отдалечено" (стр. 77-78). Те отбелязват, че последното определение "би могло да бъде много важно за разбирането на историята на пребиваването на кимерийците в Предна Азия"⁶, и съжаляват, че не съм му обърнал необходимото внимание и не съм изразил мнение по отношение на местоположението на това "далечно място". След подобна констатация може да се очакват съображения от авторите на тази тема, но те отсъстват. Вместо това, читателят намира тук доста странна полемична конструкция. На първо място, авторите реконструират моята гледна точка, по някакъв начин предполагайки, че тази справка би ми позволила да приема, че част от кимерийците се придвижват по време на Асархадон на запад, в Мала Азия, а някои са останали в Манна и се придвижили в Мидия, и задават въпрос: "Не следва ли от това, че А. Иванчик смята, че Манна е отдалеченото местопребиваване, от където идва армията на Теушпи в Мала Азия?"

Формулирайки тази рискована идентификация, авторите я подлагат на атака.

В същото време, моята гледна точка на този проблем е посочена съвсем ясно и няма нищо общо с приписваната ми екстравагантна интерпретация. Считах и сега считам, че изразът „уман-манда, място което е отдалечено" е един от често срещаните в асирийските царски надписи архаизми, орнаментиращи топос на високия стил, смисълът на който не е показател за действителното местоположение на даден народ, а за включването на текст и описването в него събития във вековна традиция на месопотамската писменост. Използването му може да свидетелства само за това към какъв тип хора асирийците причисляват кимерийците (а именно, към нападателни, нецивилизовани народи, което включва между другото и мидяните), но не за действителното местоположение на този народ. Смисълът на този топос е и в прослава на асирийския "цар на вселената", чиито победоносни походи се разпростират към "четирите краища на света" и "отдалечени земи", обитавани от периферните варвари. Забележката на същите автори, че името на "отдалеченото място" „не се вписва съвсем в отлично известното на асирийците Манна" разкрива липсата на познаване на асирийски текстове. В действителност, този топос често е свързан с манайците и мидийците⁷. Споменатите текстове, разбира се, не означават, че Манна и Мидия не са

били известни на асирийците, а за това към какъв културен кръг е причислено тяхното население. Разбира се, че не този текст ме кара да приема съществуването две групи кимерийци на изток и на запад, в ерата на Асархадон. В основата на това мое предположение бяха многото текстове, в някои от които се говори за действията на кимерийците на запад, в Мала Азия, а в други - на изток, в близост до Манна и Мидия. По този начин, наричането на Теушпи като " умман-манна, отдалечено място" е малко вероятно да даде по същество информация за историята на пребиваването на кимерийците в Предна Азия.

По втория детайл, вниманието на авторите на статията се отнася до различните определения на името кимерийци. Името им в академични текстове се придружава в някои случаи с определител LU ("човек"), а в други - K. UR ("страна"). Авторите смятат, че това разграничение е смислово и от него можем да направим съществени изводи за историята на кимерийците. Така комбинацията от mTe-us-ra-a kurGi-mir-ra-a-a, те смятат за възможно да не се превежда като „Теушпа кимерийски“, а като „Теушпа (цар/началник) на страната на кимерийците“.

От тези събития те заключават, че кимерийците се възприемат от асирийците не само като етническа група, а като определен политически блок, в страната, локализирана в източната част на Предна Азия. Това от своя страна предполага достатъчно сериозен и дългосрочен план за контрол от кимерийците на определена територия в това пространство, което те възприемат като тяхна земя. По аналогия, те привеждат вече споменатата "страна Гамир" в писмата от епохата на Саргон II, считайки, че в текстовете се говори за подобна "кимерийска страна" и в по-късно време. По-задълбоченото запознаване с академичните текстове показва обаче, че тези заключения са изградени върху нестабилна основа.

В действителност, в текстовете от епохата на Асархадон и Ашурбанипал използването на определители с етнически имена е без значение: когато те се използват, са без значение определителите LU ("човек"), Kur ("страна"), и дори Uru ("град"), а в някои случаи определителите дори липсват. Някои текстове от тази епоха, включително царски надписи, познати ни от няколко копия, явно са написани от различни писари от един оригинал. Разликите между тези копия често се състоят в това, че един преписвач избира един от тези определители, а друг - друг. Това са, следователно, чисто графични варианти, подобни, например, на правопис на думи със сричкови идеограми

или знаци, или избора на един или друг знак за прехвърлянето на определени срички (тази разлика в асириологическата транслитерация се предава чрез символи с ударения или цифрови индекси, като "ar , <...> ar4" и др.) Такива варианти на определителите в различни копия на един текст са най-доброто доказателство, че те са лишени от смисъл и не може да служат като основа на заключенията за исторически характер⁸. Можете да добавите към това, че подобно явление се наблюдава не само в етноними, но и при имената на топонимите: името на страната може да бъде придружено в текстовете на тази епоха не само от определителя Kur, но и Lu (сравни, например, написаното luA-ru-bu, "Арабия" в стк. IV. 23 от призмата на Асархадон). По този начин не може еднозначно да се разграничи определителя на етнонима и хоронима (обширна област к.м.). Това разграничение обаче е възможно не само от контекста, но също така и въз основа на граматични форми, които са напълно игнорирани от моите опоненти. Етнонимите и имената на жителите на градове и държави в новоасирийския диалект се обработват със суфикс -aia⁹. Думи с този несклоняем формант (афикс за образуване на думи к.м.), така че думата Гамираия, извън контекста, може да се преведе като "кимериец", "кимерийци", "кимерийски" и така нататък, но не "Кимерия". Имено липсата на такъв формант и неизползването на решаващо Kur, въпреки мнението на авторите, позволява да се определи в текстовете от епохата на Саргон II наименованието kurPAR-ir, kurGa-mir, kurGa-mir-ra като име на топоним, и да се преведе това като "Гамир(ра)" ("страната Гамир", "страна на кимерите"). Във всички останали случаи, независимо от използването на определителя, това е етническо име, което е с наставката -aia, и това разбиране е в съответствие не само с граматическата форма, но също и с контекста. Единственото изключение е във вавилонската хроника (№ 10 в моята книга), когато контекстът заставя да се направи превода Gi-mir-a-a като топоним, а не като етноним: "Битката беше в Бу[...]а и Гимира" (de-ek-tu като kurBu-x-u-a и kurGi-mir-a-a ... de-kat). Това изключение се дължи вероятно на факта, че този текст, за разлика от повечето други, е изписан много по-късно от описаните събитията, и то във Вавилон, но не и в Северна Месопотамия, чиито жители са много по-запознати с кимерийците. Авторите на този текст, които са ползвали по-ранни източници и излагали придобитата от тях информация в силно съкратена форма, очевидно не винаги добре са си представяли географията на посочените места, както и всички страни на политическата ситуация. Поради това, във вавилонските хроники имената често съдържат изкривявания в сравнение с имената в асирийските царски надписи. Не е изключение в този отрязък от текста, където са двете

географски имена, сред които е и името на кимерийците, да има изкривяване. Съставителят на текста, очевидно при съкращаване и преработване на източника, превръща етнонима кимерийци в топоним. В това, че името трябва да бъде разбрано като топоним обаче, ни убеждава, разбира се, не наличието на определител, а положението му в контекста. Така че всички аргументи, изградени въз основа на разликата в употребата на определители на етноними в текстовете по времето на Асархадон и Ашурбанипал, са лишени от основание и доказателство - както към особеностите на тези текстове, така и към нормите на академичната морфология.

И накрая, още една точка от моите аргументи, предизвикващи възражения, свързани с тълкуването на новите академични текстове за "източната група" кимерийци, действащи в Манна и Мидия. Академичните текстове от епохата на Асархадон споменават за присъствие в района на две групи номади - на кимерийците и скитите. И.М. Дяконов предположи навремето, че вавилонските писатели са използвали името на кимерийците още в VII в. пр.н.е. разширително, което са направили и нововавилонските писатели и тези от ахменидската епоха за обозначаване и на саките от Централна Азия, а може би и на причерноморските скити. В същото време, той смята, че асирийските писатели, за разлика от вавилонските, последователно разграничавали скитите и кимерийците, доколкото като автори и преписвачи произлизали от Северна Месопотамия и били добре запознати с тези номади. Въз основа на това предположение, И.М. Дяконов считал, че кимерийците от времето на Асархадон се намирили изключително на запад от Асирия, в Мала Азия, докато скитите били на изток, в Манна и Мидия. А текстовете, които споменават за присъствие на кимерийците в този район, всъщност имали предвид скитите¹⁰.

По мое мнение, тази хипотеза не е достатъчно убедителна. Аз се стремях да покажа, че текстовете от епохата на Асархадон напълно последователно разграничават кимерийците от скитите и че присъствието не само на скитите, но и на кимерийците в района на Манна и Мидия, е отразено достатъчно надеждно. Голямата част от споменаванията за скитите и кимерийците в Манна и Мидия са съхранени в текстовете с питанията до оракула на бог Шамаш, авторите на които, в стремежа си да осигурят максимална точност на пророчеството, са се стремили към детайлно и недвусмислено формулиране на въпросите, изброявайки при това всички възможни опасности, които следва да се избягват в записите си на отговорите на оракула (ср. например, дългите и подробни изброявания на всички възможни лица, можещи да представляват опасност за царя, във въпросите, посветени на неговото

благополучие, например SAA 4.139=№ 38 от моя корпус [става дума за неговите преводи на асирийските текстове к.м.]).

Отчитайки тази жанрова особеност на въпросите към оракула, е трудно да се предположи, че съставителите им са допускали неточност в наименованията на потенциалните противници на Асирия, като обозначат реалните скити като кимерийци, даже ако и се съгласим по принцип с разширеното използване на този епоним в този толкова ранен период. Както и да се оценяват имената им в текстовете, у никого не предизвиква съмнение, че двете групи, както скитите, така и кимерийците, са били активни действащи лица в политическия живот през епохата на Асархадон. Използването на единия термин вместо другия би създавало двусмисленост и е крайно съмнително, че авторите на въпросите към оракула биха могли да я допуснат във текстовете си, подлагайки се на риск да получат двусмислен или неточен отговор от оракула.

Освен това, както вече бе посочено, в края на краищата съществува един въпрос към оракула, в който наименованията на кимерийците и скитите са се запазили едно до друго (в някои други текстове името на единия от двата народа, изписано заедно с други, се възстановява с достатъчно голяма увереност.) Важното при това е, че имената на кимерийците и скитите са включени в списъка на възможните противници, при което в този списък те не стоят едно до друго : „Дали това са кимерийците, [или урартите], или маннейците, или скитите, [или ...]ци, или друг враг”. Ако се предположи, както това правят моите опоненти, че за автора на въпроса „скитите” се явяват само подгрупа на „кимерийците”, то е невъзможно да се обясни, защо тяхното споменаване е разделено със споменаването на маннейците и [урартите] (възстановяването е надеждно), макар че нито те, нито другите не е могло, очевидно, да се обозначат със събирателното име „кимерийци”. Моето мнение е, че е очевидно, че всички споменати имена в този списък принадлежат към едно ниво на етническата номенклатура и нито едно от тях не покрива друго. Няма никакви основания да се предполага друго използване на тези словообразования в други текстове по близка дата, отнасящи се към този жанр и съставени от същия кръг лица.

Другите аргументи в полза на реалното присъствие на кимерийците в района на Манна и Мидия през епохата на Асархадон бяха приведени от мен в монографията ми (Les Cimmériens au Proche-Orient // Orbis Biblicus et Orientalis. CXXVII. Fribourg, 1993.; руското изд. е от 1996 – к.м.) и тук няма

необходимост да ги повтарям, още повече че те, както ни се струва, у никого не са предизвикали възражения¹¹.

По такъв начин, ми се струва, че няма основания да се съмнявам в това, че въпросите на Асархадон към бога Шамаш (както, впрочем, и неговите анали) различават кимерийците от скитите и не използват името на първите за обозначаване на вторите. Разбира се, съществува и разширителното използване на името на кимерийците, най-вече за обозначаването на средно-азиатските саки, и то е надеждно засвидетелствано в част от академските текстове. Разбира се тези текстове се датират от доста по-късно време и се отнасят за нововавилонската и ахеменидската епохи. Те принадлежат, освен това, на друга книжовна традиция. За разлика от авторите на въпросите към оракула на бога Шамаш, които са свързани преди всичко с двора на асирийските царе (макар част от тях да са се ползвали и от нововавилонската писменост), авторите на тези по-късни текстове принадлежат към вавилонските канцеларии, имащи други традиции. Разликата между традициите на канцелариите на Северна и Южна Месопотамия, е станала очевидно още по-контрастна, след извоюването на независимостта на Вавилон и превръщането му в главен съперник на Асирия, което скоро довело до гибелта на последната. След падането на Асирия, вавилонските книжовници останали единствените носители на традициите на академските канцеларии, и именно техните традиции, а не на асирийските канцеларии от Северна Месопотамия, наследили ахеменидските канцеларии. Заради отсъствието на данни е невъзможно да се установи, кога името на кимерийците е започнало да се използва и разширително за обозначаване на средно-азиатските саки, но е много вероятно, че това негово значение било характерно само за вавилонската, но не и за асирийската традиция на книжовниците и преписвачите. Изглежда, то е възникнало в тази среда, в която различието между двете групи етноси не е било вече съществено и където е било важно тяхното сходство. В Асирия по времето на Асархадон ситуацията е била съвсем друга – скитите и кимерийците са били не само активни участници в политическите събития, но и са се локализирали, при това отчасти на различни територии и, както се вижда, нерядко заемали различни позиции по отношение на Асирия (има основание да се предполага, че скитите по едно време са били съюзници на Асирия, докато кимерийците по-скоро всякога са оставали нейни врагове). Напротив, за вавилонците, особено започвайки от края на VII в. пр.н.е., различието между кимерийците, скитите и саките е било несъществено, доколкото нито първите, нито вторите, нито третите са представлявали

опасност за тях, дори не са играли някаква съществена роля в техния живот. Следва да се отбележи, че по това време кимерийците още не са изчезнали окончателно от полезрението на предно-азиатските народи (тяхното „изгонване от Мала Азия” се приписва на лидийския цар Алиат 617 – 560 г.пр.н.е. к.м), макар и да не са играли такава роля, както преди това. Разбира се, пренасянето на името на кимерийците върху родствените им по културен тип саки е могло да стане и по-късно: не е било необходимо кимерийците да са съществували в реалността – достатъчно е било да е запазен споменът за тях. Подобни случаи на продължително съществуване на етнонима след изчезването на реалния му носител са добре известни. Така например, византийците наричали скити хуните, славяните и някои други народи много години след изчезването на реалните скити от Причерноморските степи. И така, струва ми се като най-вероятно, че името на кимерийците започва да се използва разширително от книжовниците на Нововавилонското царство, първоначално за обозначаване на средноазиатските саки, по време на края на VII или през началото VI в.пр.н.е. Да се говори за подобна употреба на етнонима в по-ранен период, и особено в асирийските канцеларии, няма основания. Във всеки случай, е некоректно да се пренасят изводи, направени на основание на анализа на понятия употребени в текстове от нововавилонската книжовна традиция, върху текстове представляващи съвсем друга, новоасирийска традиция. Освен това, няма нито едно свидетелство за използване на името на кимерийците с цел обозначаване на скитски групи, които да са действали в Предна Азия през VII в.пр.н.е. По този начин, предположението за наличие на две групи кимерийци по времето на Асархадон, една от които действа на запад и северо-запад от Асирия, а другата – на изток от нея, съответства на данните от източниците.

Предложената от мен реконструкция на историята на кимерийците в епохата на Ашшурбанипал (асирийски цар 669-631/629 г.пр.н.е. к.м.), както и анализа на наличния езиков материал по кимерийския проблем, ми се струва, че не предизвикват съществени възражения; това позволява да не се спирам подробно на тях. Само ще отбележа, че ми бе особено приятно да узная, че И.М. Дяконов, с който ми се случи да полемизирам по повод интерпретациите за името на кимерийците, призна предложеният от мен вариант и не настоява повече за своята реконструкция на историята на етнонима на кимерийците и неговата етимология¹².

Втората група писмени източници по кимерийския проблем са текстовете, принадлежащи на античните извори, които по-рядко са били

обект на специално изследване, отколкото клинописните източници. По тази причина особено ценна се явява неотдавнашната публикация на С.Р.Тохтасиев, съдържаща грижлив и подборен разбор на тези текстове (най-напред свидетелствата на Херодот)¹³. Тази работа е била подложена на критически анализ в статията на М.Н. Погребова, Д.Ц. Раевски и И.В.Яценко¹⁴. Независимо от възраженията на тези автори, на места доста съществени, след работата на С.Р.Тохтасиев, по мое разбиране, е невъзможно повече връщане към наивната вяра в пълната достоверност на разказа на Херодот за изгонването от причерноморските степи на кимерийците от скитите. С.Р.Тохтасиев, много убедително показва, че този разказ на Херодот, в известния ни вид, представлява краен резултат от достатъчно сложно развитие и се състои от елементи с различен произход, обединени в единно повествование от един от гръците историци, или от самия Херодот или от неговия източник. Едва ли този основен извод може да се оспори, независимо, че относно състава на отделните елементи влезли в този синтетичен разказ, тяхното относително присъствие в него, както и техния произход, са все въпроси, които може да послужат за още дискусии.

Алтернативната хипотеза на М.Н.Погребова, Д.С.Раевски и И.В.Яценко, в съответствие с която разказът на Херодот едва ли не изцяло е заимстван от него от скитския фолклор, в този вид, в който той го е изложил, е съвсем неубедителна. Разказът на Херодот по всички свои признаци съвпада с йонийската история и включва редица черти, невъзможни във фолклорно повествование. Друга работа е, че материалът за тази йонийска история може да произтича от различни източници, сред които, по своята очевидност, е имало и собствена скитска версия. Разбира се, тази скитска версия, както и в ред други случаи, е влязла в гръцката литература не непосредствено, а чрез понтийските гърци, които са имали близки контакти със скитите. Моето разбиране е, че на С.Р.Тохтасиев се е отдало да покаже достатъчно убедително, че разказът на Херодот обединява две местни версии на припонтийските гърци за кимерийците, едната от които е свързана с околностите на Тир, а другата – с Боспор. Двете устни истории са били обединени в общо повествование от някой от йонийските историци, и са послужили за източник на Херодот (определен принос във формирането на това повествование е внесъл, разбира се, и той самия), който допълнил тази информация, съхранена от народите, които са контактували с кимерийците и скитите в Предна Азия, но такива са били най-вече йонийските гърци. Що се отнася до местната версия на припонтийските гърци, то в нейното формиране, наред с чисто гръцките елементи (омировия откъс за

кимерийците, които живеели до входа на Аид; тълкуванията върху този пасаж; спомена за кимерийските набези над йонийските и лидийските градове; а така също вероятно и паметта за скито-кимерийските конфликти в Предна Азия и др.), съществена роля е играл и скитския фолклор. Към последния може да се отнесе, например, разказът за въстанието на скитските роби и тяхното поражение или своеобразното самоубийство на кимерийските вождове. Впрочем, това съвсем не означава, че последният сюжет е бил свързан именно с кимерийци в скитския фолклор: напълно е възможно в него да е ставало дума за някакви древни великани, изчезнали от лицето на земята (ср. аналогичните разкази в осетинския фолклор за гибелта на нартите). Тези древни великани биха могли да се отъждествят с кимерийците вече в гръцка среда, под влияние на представата за това, че изчезналите кимерийци някога са населявали земите на скитите. Разказът на Херодот за кимерийците може да служи за обект на последващи изследвания, но в края на краищата, по мое мнение, вече е достигнат един съществен резултат в това отношение. Този разказ не може да се приема буквално като напълно достоверна историческа справка: става дума за многослойни явления, във формирането на които е играл съществена роля фолклорът (както гръцкия, така и негръцкия), а и последващите конструкции на гръцките учени хора, умножили недостига от автентична информация. Съответно, следва да се отнасяме с голямо внимание към историческата реконструкция, в чиято основа лежи разказът на Херодот.

Публикуваната в рамките на дискусията статия на В. Паркер също е посветена на съобщения от античните автори за кимериците¹⁵. Авторът основно анализира свидетелствата, отнасящи се до нахлуването на кимерийците в Мала Азия. Според мен, напълно му се е отдало убедително да обоснове своят основен тезис: а именно, че по-късните автори, в частност Страбон, в редица случаи притежават сведения, които не са отразени от Херодот, но произлизат от източници, които не са по-слабо осведомени и по-малко достоверни, отколкото източниците на Херодот. Несъмнено е също и това, че споменът за кимерийските походи дълго време се е съхранявал сред йонийските гърци и че на последните са били известни многобройни детайли от историята на кимерийските походи. Херодот е използвал само част от тези спомени. Независимо от убедителността на този основен извод на статията, някои детайли от анализа на В. Паркър предизвикват възражение. Така например, той пише, че в асирийските надписи от храма на Иштар, царят на кимерийците Дугдами е именуван „царя на саките и гутите“ (с. 95). Това обаче е само единият от двата възможни варианти на превода,

при което втория - „планинския цар на гутите”, е препоръчителен по ред причини¹⁶. Но даже ако се предпочете първият вариант, не виждам никакви основания за съпоставяне на този текст със свидетелството на Страбон (I.3.21), съгласно което тракийското племе трери, понякога споменавано като съюзник на кимерийците, било разбито от скита Мадий. Не е напълно убедително и тълкуването от Паркър на разказа на Псевдо-Скимн за основаването на Синоп, в който се различават две кимерийски нападения над града. В действителност кимерийците се споменават от Псевдо-Скимн за втори път, не за да се демонстрира второ нападение, а просто за да се датира от автора основаването на гр. Синоп. Показаният синхронизъм е бил стандартен начин за датировка до началото на разпространението на олимпийската система за хронология, и основаването на редица други понтийски колонии, е датирано от Псевдо-Скимн също чрез синхронизъм. Кимерийското нахлуване е било едно от най-известните репери на архаичната хронология и то достатъчно често се използвало като синхронизъм, позволяващ за датиране на едно или друго събитие¹⁷. Античните автори, както се вижда, не са различавали няколкото различни походи на кимерийците (независимо каква е била реалната ситуация) и считали, че става дума за едно нахлуване, в хода на което кимерийците, естествено, нападали различни народи и градове на Мала Азия (фригийци, витинци, лидийци, йонийци и т.н.).

В последно време бе достигнат съществен прогрес и в изучаването на археологическия аспект на кимерийския проблем. В центъра на дискусиата се намира въпросът за това, към каква археологическа култура принадлежат историческите кимерийци. Съответно, все повече се осъзнава условността на традиционния термин „кимерийска култура”. Разбира се, тук има още дълъг път до единството между изследователите, и археологическият аспект на кимерийския проблем остава, за съжаление, най-дискусионен. Тази дискусия е тясно свързана с дискусията за хронологията на ранно-скитската археологическа култура и, в частност, за датировката на прехода към нея от пред-скитската култура. В редица работи са изказани аргументи срещу традиционно приписваната на кимерийците пред-скитска археологическа култура (в т.ч. паметниците на новочеркаския и черногоровския типове) и в полза на това, че тяхната култура от археологична гледна точка е била „ранно-скитска”¹⁸.

Поддръжниците на тази гледна точка са склонни да „състаряват” традиционната дата на ранно-скитската култура и да я отнасят към началото

на VIII в. пр. н. е. В същото време значителен брой изследователи продължават да се придържат към традиционното схващане, съгласно което археологическата култура на кимерийците е била пред-скитска (новочеркаската и черногоровската), и датират прехода към ранно-скитската култура между средата и края на VII в. пр. н. е.

Един от примерите за такъв подход към проблема се явява статията на Н.А.Гаврилюк¹⁹. Тя е посветена на извънредно важния аспект в изучаването на пред-скитската култура, на която, за съжаление, рядко се отделя дължимото внимание: изследване на керамиката и нейното използване за реконструкция на етнокултурната история на източно-европейските степи в предскитския период. Обикновено при изследванията от такъв род, главен източник се явяват металните изделия; въз основа на тяхното изучаване се правят изводи за съществуването на най-тесни връзки между населението на източно-европейските степи и Кавказ, в пред-скитския период. Благодарение на изследването на керамичните находки, на Н.А.Гаврилюк се отдаде да възстанови много сложната и нюансирана картина, която, очевидно, е близко до истината. Тя показва значението на културните връзки на населението от степите с различните им съседи, с жителите на гористата степ, траките и населението в Прикубанието. Картината нарисувана от автора е доста убедителна, и единственото, което предизвиква неприемане, е безкритичното отъждествяване на цялото население на източно-европейските степи от Дунав до Северен Кавказ с историческите кимерийци. Това отъждествяване не се обосновава с нищо, и „кимерийците“ всъщност се представят като псевдоним на пред-скитските култури. Към моментното състояние на нещата такава позиция изглежда анахронизъм: може да няма съгласие с аргументацията на противника за такава гледна точка, но е невъзможно просто тя да се игнорира.

В последно време все повече се осъзнава необходимостта от комплексен подход към кимерийския проблем. Опит за такъв анализ представлява статията на С.В.Махортих, който се стреми да съгласува свидетелствата от писмените текстове от изток и данните от археологията. Подобни опити може само да се приветстват, но за съжаление, конкретният резултат, достигнат в неговата статия, разочарова. Както вече се посочи, комплексният анализ на кимерийския проблем е изпълнен с големи сложности, доколкото изисква от изследователя висока квалификация в достатъчно далечни една от друга области, в дадения случай по археология и по асириология. Квалификацията на С.В.Махортих в областта на археологията

не предизвиква съмнение, което не може да се каже за разчитането на клинописните текстове. Да не говорим даже за това, че авторът ги използва само в превод, даже не се е обръщал към оригинала, чийто единствен негов източник на сведения за тези текстове е събраното в преводите на И.М. Дяконов „Асиро-вавилонските източници по история на Урарту“ (ВДИ. 1951. № 2-3). Тази публикация, която беше образцова за своето време, вече е силно остаряла за изминалите почти 50 години, богати на интензивни асириологически изследвания. С.В.Махортих практически напълно пренебрегва последните. Единственото изключение той прави за моите работи (което, разбира се е лесно за автора им, но е съвсем недостатъчно), а и той ползва само краткия автореферат на дисертацията ми и една статия на тази тема, като в същото време подробно изложената аргументация в монографията ми оставя на страна. Независимо от това, че той цитира в първата си забележка под линия някои публикации от 90-е години, посветени на клинописните източници по кимерийския проблем (френския вариант на моята книга, монографията на Дж. Ланфранки и някак си само IV том на серията „State Archives of Assyria“, въпреки че академските текстове, споменаващи за кимерийците, са преиздадени и в други томове на същата серия), по-нататък той повече не се обръща към тях.

Това не е за учудване, защото представите на С.В. Махортих за кимерийците от клинописните източници, остават в най-добрия случай на нивото на изследвания от преди половин век. Тази статия съдържа и редица дребни неточности и директни грешки, отнасящи се до академските текстове. Не е по-добро положението и с основните изводи. Опитът да се локализира страната Гамир в Северен Кавказ и други разсъждения по повод на историческата география на Предна Азия не издържат критиката, което бе казано по-нагоре. Същото се отнася и за размишленията по повод статуса на страната Гамир, както и тази на скитите. Авторът повтаря вече не един път правената грешка от родните археолози, които утвърждават, че най-ранните асирийски надписи, споменаващи за скитите, „ги свързват не с държавно образование, а само с войска (отряд) под командването на походния вожд Ишпака ... и едва Партатуа е назван като цар на страната на скитите“ (с.97, заб.12). На погрешността на това именно построение още преди двадесет години обърна внимание Е.А. Грантовски²⁰, отбелязвайки че това тълкуване се основава не на източник, а на неточно разбиране на превода и коментара на И.М.Дяконов. И на практика, асирийските текстове не позволяват да се прави различие между „Ишпака скита“ и „Партатуа, царя на скитите“, доколкото и едната и другата формулировка в еднаква степен може да

обозначават цар или вожд. Този пример за сетен път показва, колко е опасно да се ползват източници от втора ръка.

Не издържат критика и другите „асирилогически“ построения на автора, в частност предположението, че развитието на коневъдството в Манна се обяснява с пребиваването там на части от кимерийците (с.98-99). В действителност, коневъдството в този регион е развито независимо от евразийските конници и преди появата им в региона. Отношенията между кимерийците и скитите (стр. 100-101) в Предна Азия също са осветени превратно от С.В.Махортих, най-вече защото част от най-важните източници, които не са включени в колекцията на И.М.Дяконов, са останали неизвестни за него. Например, той пише, че кимерийският цар Тугдаме е убит при „сблъсък на кимерийците със скитите, провокиран от Асирия“. В същото време, в академските текстове, с които разполагаме, подробно са описани обстоятелствата около смъртта на Т/ Дугдаме (аналите от редакцията IT и H, виж. № 48 и 49 от корпуса ми), които не съдържат нищо подобно. Кимерийският цар умира от болест, описана много добре и подробно, след поредица от гранични конфликти с асирийците, в които той е действал в съюз с царете на Хилаку и Табала. Скитите не са участвали в тези конфликти, и като цяло присъствието им в Мала Азия преди последните две десетилетия на VII в.пр.н.е., с нищо не е фиксирано. Отбелязвам, между другото, че и на териториите на изток от Асирия, академските източници не споменават за никакви конфликти между скитите и кимерийците, така че всички аргументи на С.В. Махортих по този въпрос са чиста недомислица.

По отношение на археологически аспекти на проблема, то С.В. Махортих се придържа към традиционната представа, според която "предскитските" паметници, като съкровището от Новочеркасск, е принадлежало на кимерийците, и ги датира в края на VIII и в първата половина VII в.пр.н.е. Археологически доказателства от кимерийски походи в Мала Азия С.В.Махортих, както и другите привърженици на това схващане, считат някои находки от предноизточен вид от Северен Кавказ и Черноморския регион: островърхите шлемове, люспестите брони, нагръдниците и др.²¹

Едно от доказателствата за "участие на кимерийците в предноазиатските походи" С.Махортих, подобно на редица свои предшественици, счита че са бронзовите части от конска сбруя, открити в Носачевската могила в горите на днепровските степи. Тези плочки се съпоставят с изображения на конски орнаменти (детайли на наборни украшения на нагръдни ремъци) на редица

асирийски релефи и други изображения²², въз основа на което се прави предположение, че евразийските конници са ги заимствали от народите в Предна Азия (по-рядко, напротив, произхода на самите Носачевските плочки се свързва с Предният изток). Разбира се, находките от такива плочки от конски сбруи са известни в предноазиатските паметници от края на IX в. пр. н. е., по-специално в слоя на последния пожар в Хазанлу IV B²³, т. е. появяването им тук, поне един век преди началото на кимерийски походи, никак не може да се свърже с тях. Освен това наскоро А. Ю. Алексеев обяви че, ако се съди по запазените остатъци от ремъци по носачевските плочки, както и тяхната форма, те не биха могли да бъдат поставени върху гърдните ремъци на сбруята, и следователно не се явяват функционална аналогия на плочките, които са изобразени на асирийски релефи²⁴. След това обяснение, сравнението между асирийските релефи и носачевските находки е изгубило всяко основание и по този начин носачевските плочки вече не може да се използват като хронологичен еталон за датиране на паметниците от новочеркаския тип или аргумент в полза на участието на "новочеркските" в предноазиатските походи. Това справедливо е посочил и С. Л. Дударев²⁵.

С. В. Махортих в своята статия е заел, по повод на тези предмети, достатъчно странна позиция. В такта на своята работа той се съгласява със съпоставянето на носачевските плочки с асирийските релефи и на това основание еднозначно ги счита като основание за „археологическо потвърждение за участието на кимерийците в предноазиатските походи“ (с. 99). Разбира се тук също, в забележката към мнението за процитираната фраза, е изразено противоположно мнение: присъединявайки се към мнението на А. Ю. Алексеев, авторът отбелязва функционалното несъответствие на детайлите на юздата, намерена в Носачево и Квитки, и изображенията на асирийските релефи, като отричайки отъждествяването им отбелязва, че сходството между тях е „отчасти външно“. Обединяването на двете гледни точки в логически непротиворечиво изказване не би могло да бъде възможно: ако носачевските плочки не се отъждествяват с изображенията на детайлите от юздата на асирийските релефи (даже ако се изведат към общ прототип, което от само себе си е доста съмнително и съвсем недоказано), те, очевидно, не могат да служат за „археологическо потвърждение“ на участието на „новочеркасци“ в предноазиатските походи. Читателят попада в недоумение: кое от двете противоположни изказвания – в текста или в забележката – отразява гледната точка на автора?

Към числото на археологическите свидетелства за кимерийските походи С.В.Махортих отнася също найкрайните (остриетата к.м.) на стрелите от Предна Азия. Разбира се неговото твърдение, че сред тях има найкрайници от пред-скитски тип (с.102-103), е грешно. Във всички случаи, в това число за тези, за които се позовава, като и тези, които не споменава, става дума за найкрайници от т.н. ранно-скитски тип, двуперести („келермески“, понякога „жаботински“ тип) или триперести остриета на стрелите. Особено значение С.В. Махортих придава на находките от такива найкрайници в „град Мидас“. Те, разбира се, нямат никакво отношение към обсъждания проблем: те са с произход от слоя на V-IV вв.пр.н.е. (“notre ville”)²⁶ и се датират, следователно, един-два века по-късно от пребиваването на кимерийците в Мала Азия. По това време стрелите от посочения тип се намират на въоръжение в едва ли не всички предноазиатски армии, така че да се свързват с някакъв конкретен етнос е невъзможно.

Твърдението на С.В. Махортих (с.99,103)²⁷ за това, че „в Амлаш“ са намерени „редките за този регион“ триперести остриета на стрели, които по аналогия произтичат от погребенията в Белоградец и Носачево, е просто грешно. Най-напред, триперестите остриета на стрелите, рядко намирани в комплекси от типа на Новочеркасското съкровище, например в Носачево²⁸, имат съвсем друга форма и са несъпоставими с тези от Иран. На второ място, тези три (а не две, както пише С.В. Махортих) триперести остриета, намерени в погребение № 9 в село Емам и Томаджан на южния бряг на Каспийско море²⁹, съвсем не се явяват „от редките“ в региона.

Напротив, те принадлежат към типа, който е широко разпространен в Иран, започвайки от втората половина на VII в.пр.н.е. и по-късно. Достатъчно е да се спомене, например, находката от около четири хиляди такива остриета в Персопол. Накрая, погребението в Емам, за което става дума, няма основание да се датира от VIII-VII вв.пр.н.е.; то може да принадлежи напълно и към значително по-късно време.

Това, което се отнася до другите „археологически свидетелства“ за кимерийските походи, намерени в новочеркаските паметници, то тяхното подробно разглеждане не може да бъде представено тук по съображения за обем. Аз се надявам да го предложа на вниманието на читателя в специална монография, чийто ръкопис е подготвен за печат. Ще отбележа само, че в действителност произходът на болшинството от тези предмети е свързано не с Предна Азия, а с Кавказ.

С.Л.Дударев в своя съвсем сериозна и подплатена статия предлага определен компромис³⁰. Преди всичко, той раграничава две вълни на нахлуване на кимерийците в Предна Азия. Първата вълна той датира с началото на управлението на Саргон II в Асирия (до 714 г.пр.н.е.) и счита, че след нея последвало „връщане“ на конниците от Западна Азия към източноевропейските степи. Втората вълна, С.Л. Дударев, датира с началото на 70-те години на VII в.пр.н.е.³¹ При това той, ми се струва, е готов да признае номадските паметници от Мала Азия (Норшун-тепе, Имирлер) за кимерийски, макар и да говори за това не съвсем напълно уверено. Той отнася тези паметници към втората вълна и, по такъв начин, допуска, че археологическата култура на кимерийците от „втората вълна“ е била ранно-скитска. Разбира се, по негово мнение, това не предопределя решението на въпроса за археологическата култура на кимерийците в края на VIII в.пр.н.е. и, в частност, кимерийците от „първата вълна“. Самият С.Л. Дударев аргументира гледната си точка, в съответствие с която кимерийците от VIII в.пр.н.е., в това число и участвалите в нахлуването от „първата вълна“ в Предна Азия, принадлежат към културата от новочеркаски тип.

Тази теория не ми се струва достатъчно убедителна. Преди всичко, предизвиква съмнение самата идея за две вълни на кимерийски нахлувания. Тя се основава изключително на това, че кимерийците не се споменават в академските източници между 714 и 679 г. пр.н.е. (за степента на убедителност на втория аргумент, който се основава на името Теушпа „кимериеца, чието място е далеко“, вече се коментира). Разбира се, не може да се изключи, че в продължение на 35 години кимерийци в действителност не е имало в Предния изток, но отсъствието на споменавания за тях може да се обясни и с други причини, в частност със спецификата на източниците ни или отсъствието им. Струва си да се отбележи, например, че писмата от епохата на Синаххериб не са ни известни³². В същото време всички споменавания за кимерийци, отнасящи се за епохата на Саргон II (асирийски цар 722-705 г.пр.н.е. к.м.), се намират в тази серия от текстове, и ако сарагоновските писма не се бяха съхранили, ние нямаше да знаем нищо за присъствието на кимерийците в Предна Азия в края на VIII в.пр.н.е. Този факт, че кимерийците се споменават в академските текстове само в събития, датирани около 714 г.пр.н.е., съвсем не означава, че тяхното присъствие на юг от Кавказ се ограничава само с това нахлуване, отнасящо се към тази дата. Кимерийците е можело просто да не са попадали в полезрението на съставителите на академските текстове или не са влияли на интересите на Асирия, т.е. не са влизали в пряко въздействие върху нейната територия, и за това не се

споменават в текстовете; накрая, свързаните с кимерийците документи е могло просто да не се запазят. За това в дадения случай използването на аргумента *ex silentio* е непродуктивно.

Редица косвени данни указват също на това, че към 679 г.пр.н.е., когато отново започва да се споменава за кимерийците в академичните текстове, те вече са били достатъчно добре известни в Асирия и не са били скорошни пришълци. Имено от тези години се датира договора за продажба на плодове в Ниневия (SAA 6, 204; № 42 от моя корпус), в който сред свидетелите на сделката се споменава някой си Урбу-Харран, началник на кимерийско подразделение. Както и да се тълкува това нааименование (подразделение от кимерийски наемници или просто подразделение, въоръжено по кимерийски образец), самият факт на съществуването в Ниневия на „кимерийско подразделение“ в 679 г.пр.н.е. свидетелства за това, че контактите на асирийците с кимерийците, при това достатъчно интензивни, са започнали съществено по-рано от тази дата. Освен това, академичните текстове свидетелстват за това, че още от самото начало на 670-те години кимерийците са се намирали на западната граница на Асирия (в 679 г. пр.н.е. те се споменават в района на Табала, малко по-късно във Фригия, а 10 години по-късно и в Лидия). Те едва ли са могли да проникнат в толкова отдалечени райони веднага след дълго прекъсване от своето първо появяване на юг от Кавказ. За това изглежда повече от съмнителна идеята, че прекъсването в споменаването на кимерийците между 714 и 679 гг. пр.н.е. отразява реалното време между техните предноазиатски нахлувания. По-скоро кимерийските походи, в които навярно са участвали различни групи, често несвързани помежду си, са продължавали в течение на целия този период. Нашите откъслечни източници показват, видимо, два епизода, отнасящи се към началната епоха на кимерийските походи (стълкновение с урартската армия на северните граници на страната и набег върху Урарту от страната на Манна), а след това редица епизоди, които се отнасят до по-късна епоха, когато географията на присъствието им съществено се разширява и започва да засяга доста отдалечени райони на Мала Азия. Разбира се, че може да бъдем съвсем уверени, че историята на първоначалното пребиваване на кимерийците в Предна Азия не се е ограничава до тези два епизода.

Ако се говори за чисто археологическата страна на хипотезата на С.Л. Дударев, то тя предполага, че преходът от пред-скитската (новочеркаската) култура към ранно-скитската, е станал не в резултат на смяна на етноса (да

кажем, от кимерийци на скити), а в резултат на смяна на културата на един и същ етнос (кимерийския). При това смяната е станала съвсем бързо, максимум за една трета от века, доколкото кимерийците от „първата вълна“ в края на VIII в. пр. н. е, били носители на първокултурата, а тези от втората вълна (от началото на 670-те години пр. н. е.) – вече на втората. Струва ми се, че подобна схема на развитие трудно се съгласува с наличните факти. Независимо от наличието на отделни новочеркаски елементи в състава на ранно-скитската култура, е невъзможно да се говори за пряка еволюция на новочеркаската култура в ранно-скитската. Освен това, „ранноскитските“ паметници от Предна Азия съвсем не са най-архаичните – те представляват вече втория етап от развитието на тази култура (по периодизацията на Г. Коссак и И.Н. Медведская). По такъв начин, кимерийците са занесли в Мала Азия „ранноскитската“ култура в напълно оформен вид, което трудно се съгласува с предположението, че този същия народ само три десетилетия по-рано е притежавал съвсем друга култура.

Накрая, и самото обосноваване на тезиса за принадлежността на кимерийците от „първата вълна“ към културата от новочеркаски тип и за нейното „изтичане“ в източноевропейските степи, се оказва доста спорен. По-горе вече се посочи: в Предна Азия отсъстват находки с новочеркаски облик, тъй че, С.Л. Дударев, както и другите поддръжници на традиционната гледна точка за културната принадлежност на кимерийците, оперират с находките от източноевропейските степи и Предкавказието, които те поставят във връзка с предноизточните предмети. Разбира се, С.Л. Дударев допълва, обикновения в такива случаи, списък от находки, които вече бях споменал, с редица предмети от несъмнено кавказки произход, намерени в Северното Причерноморие (ситули [древен бронзов съд във вид на пресечен конус с две ръкохватки или с една дъговидна в горната по-широка част к.м.] и други бронзови предмети от Кавказ). Той оценява тези предмети като свидетелства за кимерийските походи³³. По моите разбирания, с такава оценка не мога да се съглася. Каквазките находки (в отличие от малоазийските или асирийските) са предмети от Източна Европа, и още повече от Предкавказието, и никак не може да служат като свидетелства за нахлуванията в Предна Азия. Тесните връзки и контакти (които, в края на краищата, може и да не са само мирни) между тези региони са съществували, както дълго до предноазиатските походи на кимерийците и скитите, така и много по-късно след тях. Находките от задкавказките („южните“) предмети в Предкавказието и предкавказките („северните“) от Задкавказието, както и находките от кавказки бронз от различните епохи в

Северното Причерноморие, се явяват отражение на тези контакти, и нямат никакво отношение към походите в много по-отдалечените райони на Предна Азия.

Противниците на хипотезата, съгласно която историческите кимерийци са били носители на „ранно-скитска“ археологическа култура, се основават на това, че номадските паметници от Предна Азия, на които те се опират, са немногочислени и в тях е преставен непълен набор на инвентар от тази култура (например отсъства керамика)³⁴. Това възражение не отчита, разбира се, спецификата на археологическите следи на номадските походи в района на обитаване на оседналите райони. На тази специфика е посветена статията на Г. Парцингер³⁵, която има голямо значение за кимерийския проблем. Приведените примери от Г. Парцингер служат за най-добро доказателство за това, че нахлуването на групи конници-номади оставя само единични следи, които може да бъдат установени с методите на археологията само с много труд, независимо от размаха на тези нахлувания и важното им историческо значение, така например, нахлуването на хуните в Западна Европа, независимо от огромната им историческа роля, е представено само с няколко отделни находки и единични погребални комплекси, които се идентифицират основно благодарение на намереното в тях оръжие и елементи от конско снаряжение. Странно би било да се очаква друго за археологическите свидетелства от нахлуванията на кимерийците в Предна Азия. Освен това, на този фон четири погребални комплекса³⁶ и достатъчно голямо количество отделни находки изглеждат съвсем не лошо: в сравнение със свидетелствата от походите на хуните, те може да се считат даже за многочислени.

Тези, които смятат този материал за недостатъчен, очевидно, се надяват да намерят в Предна Азия няколко големи кимерийски некропола с монокултурни погребения, съдържащи пълен набор от типичен за степите инвентар, в т.ч. и керамика. Такива надежди, според моята гледна точка, могат да свидетелстват само за неразбиране на спецификата на номадските паметници. Намерените досега следи в Предна Азия, за пребиваването на историческите кимерийци, са именно такива, каквито и трябва да бъдат следите от конната инвазия: изолирани находки, отнасящи се преди всичко към военната сфера, и редки погребения, съдържащи, наред със собствена конска юзда и оръжие, също и местни предмети. Те не са могли и да оставят никакви други материални следи.

Що се отнася до датировката, то в много от случаите, когато се установява абсолютната дата на находките от „ранно-скитския“ вид в Предна Азия (тя, като правило, се дава от стратиграфията на добре разкопаните следи от древни населени места), става дума за първата половина на VII в. пр. н. е. (погребението от Норшун-тепе, открития етаж от сграда, на който се различава керамика от средата и третата четвърт на същия век, находките от остриета от стрели и елементи от юзди от „ранноскитски“ типове в слоеве от първата половина на VII в. пр. н. е. в Богазкея, Каялидере, Нуш-и Джана, Машат-Хююка и др.)³⁷. По такъв начин, „ранно-скитските“ предмети, а също съдържащите ги погребални комплекси, са известни в Предна Азия вече към първата половина на VII в. пр. н. е., и при всички интерпретации тези находки изискват датироването от началото на „ранно-скитската“ култура да бъде не по-късно от това време. Такава датировка на свой ред се явява съществен аргумент, в полза на отъждествяването на тези материални остатъци именно като кимерийски.

За съжаление, струва ми се, че значимостта на тези хронологически данни, не се осъзнава от всички археолози. В действителност, чисто археологическите данни не са в състояние да дадат абсолютни дати: с използването им може само да се създаде схема на относителна хронология. За това пък тя да може да се свърже към една абсолютна хронология и да се извърши датироване на археологическите паметници, се налага получената по археологически методи система на относителната хронология да се съгласува със свидетелствата от писмените източници, от които единствено и може да се взимат опорните абсолютни дати. Разбира се, тук големи перспективи предоставя използването на естествено-научните методи, особено дендрохронологията, но в интересуващата ни област съответните изследвания засега са в зачатъчно състояние. Фигуриращите в литературата абсолютни дати по скитската и пред-скитската археология произлизат в края на краищата именно от писмени източници.

Започвайки от последната четвърт на VII в. пр. н. е. това основно са антични материали, но за епохата предшестваща началото на гръцката колонизация на Северното Причерноморие, опорните дати произлизат от предно-източната хронология. Бих отбелязал, между другото, че галщатската хронологическа система, на която главно се основава А.И. Тереножкина, за хронологията на пред-скитския период, самата тя в края на краищата се опира на привързането ѝ към предно-източни и египетски дати.

„Ранно-скитските“ находки в Предна Азия дават рядката възможност датировката на степните паметници пряко да се съотнесе към предно-азиатските. Получаването на хронологически изводи, на основата на такова съпоставяне, е безусловно предпочитано пред традиционните абсолютни датировки, произтичащи от същите предно-източни материали, но чрез верига от междинни звена, понякога достатъчно дълга. Става дума за появяването на нови хронологически репери, при което много по-надеждни, отколкото тези, които са използвани преди това. Доколкото тези нови данни встъпват в противоречие с традиционната хронология, тяхното появяване, би трябвало да доведе до преразглеждането ѝ. Много археолози, разбира се, предпочитат да подложат на съмнение не устарелите хронологични системи, а самите нови репери, като не си задават въпроса, на какво се основават датите, които те защитават. В такива случаи ходът на разсъжденията е пряко противоположен на това, което би било естествено от методическа гледна точка.

Така, С.Л.Дударев³⁸ пише че, намерените предмети в Норшун-тепе и Имирлере отразяват келемерския стадий на развитието на ранно-скитската култура и че този стадий „специалистите отнасят към средата – втората половина на VII в.пр.н.е.“. По тази причина той предпочита да пренебрегне обосноваваната датировка от предно-източните материали на погребенията от Норшун-тепе и ги отнася също към средата на втората половина на VII в.пр.н.е., вместо да се зададе въпроса за възможността за преразглеждане датата на „келемерския стадий“ и обосноваването, на която се основава тя.

По сходна логика се строят и разсъжденията на М.Г.Погребова, отнасящи се до датировката на Кармир-Бурл (хълм близо до Ереван, където е намерен къс от каменна плоча с урартско клинописно писмо к.м.) и съответно намерените там скитски предмети. Тя напомня, че в системата на относителната хронология на задкавказките паметници, създадена по чисто археологически методи, достатъчно ясно се разделят два периода, единия от които обикновено се датира към IX-VIII в.в., а другия - VII-VI в.в.пр.н.е.³⁹ По-нататък тя отбелязва, че при разкопките в Тейшебаин (голям урартски център на хълма Кармир-Бурл до Ереван к.м.) е разкрита цяла серия от предмети „в масата си еталонни за периода VII-VI в.в.пр.н.е.“⁴⁰ В това тя вижда потвърждение на традиционната гледна точка, съгласно която тази крепост преживяла средата на VII в.пр.н.е. и съществувала до началото на VI в.пр.н.е. Такава аргументация изглежда доста странна. Даже ако се счита, че датировката на откритите в Тейшебаин задкавказки предмети от VII-VI

в.в.пр.н.е. е съвършено достоверна и безупречна, тя никак не може да изключи възможността, че целият период на съществуване на крепостта попада в първата половина на VII в.пр.н.е. Само предметите, еднозначно датирани като по-късни от средата на VII в.пр.н.е., би трябвало да служат за опровергаване на тази гледна точка. При това и самата датировка на съществуващия пласт на задкавказките (?) древности от VII-VI вв.пр.н.е., е достатъчно условна. Тя се опира на синхронизацията на тези паметници с урартските и ранно-скитските паметници в т.ч., и далече в не малка степен, на находките в Камир-Блур, където са представени и едните, и другите. На това, между другото, насочва и самата М.Н.Погребова⁴¹. Групата от задкавказки паметници, едновременно късно-урартски и ранно-скитски, естествено са се датирали преди време на основата на съществуващите тогава представи за хронологията на последните. Доколкото гибелта на Тейшебаин и на Урарту са били отнасяни към началото на VI в.пр.н.е, синхронизацията с урартските паметници се означавала с датировката им в VII – началото на VI в.пр.н.е. Но ако новите изследвания на собствените урартски материали дават основание тези събития да се датират в средата на VII в.пр.н.е., то съответно трябва да се промени и датата на синхронизация на задкавказките материали с късно-урартските паметници, и вече във този случай те е невъзможно да се привеждат в качеството на аргумент против новите датировки на урартските паметници. В противен случай ние имаме работа с порочен кръг: закавказките паметници били датирани на времето на основание на синхронизацията с урартските, а тези последните сега се датират на основание на синхронизация със задкавказките⁴². Ще отбележа, между другото, че същото се отнася и до ранно-скитските паметници, чиято датировка отчасти се опира на същите урартски материали, особено находките от Кармир-Блур.

Факт остава това, че на територията на Мала Азия са известни както погребални комплекси, така и отделни находки, принадлежащи към ранно-скитската археологическа култура (наличието в някои комплекси, наред с „ранно-скитските“, и на другокултурни елементи, не променя положението), при което значителна част от тях се датират от първата половина – средата на VII в.пр.н.е. В VII в.пр.н.е. отсъстват материални остатъци на други степни култури на тази територия. В същото време писмените източници съобщават за присъствие в Мала Азия на кимерийци (Gimirraia); напротив, присъствие на друга група от степни хора, известни по клинописните текстове, каквито са скитите (Iskuzaiia), на тази територия в най-добрия случай в продължение на първите три четвърти на VII в.пр.н.е., не се потвърждават от никакви

източници. Iskuzaia се споменава в академските текстове достатъчно често, но винаги се локализира на територии на изток от Асирия. Ако се подходи непредвзето към тези факти, то изводите от моята гледна точка, са налагат сами. „Ранно-скитските“ паметници в Мала Азия, които се отнасят към първите три четвърти на VII в. пр. н. е., са оставени единствено от конниците-номади, чието присъствие в това време е засвидетелствано тук, а именно от Gamirraia по академските текстове. Този народ, следователно е бил носител на ранно-скитската археологическа култура. Началото на ранно-скитската култура в цяло не може да се датира по-късно, от отделните паметници на тази култура, намиращи се в това време извън основния ареал на нейното разпространение. Следователно, в първата половина на VII в. пр. н. е. тази култура вече е съществувала.

Такова решение е най-логичното и простото; за да бъде отхвърлено, се налага прибегването до различни уловки и увъртания. Така например, М.Н.Погребова, Д.С.Раевски и И.В.Яценко⁴³ поставят под съмнение отъждествяването с историческите кимерийци на „ранно-скитските“ паметници от Мала Азия, обосновавайки се с невъзможността в източните текстове да се разграничат кимерийците и скитите. Те вярват, въпреки недвусмислените указания от различните източници (не само клинописните, но и античните), че скитите са присъствали в Мала Азия още в първата половина на VII в. пр. н. е. и именно те са оставили „ранно-скитските“ паметници на тази територия (в противен случай техните възражения престават да бъдат такива). За това им се налага да предполагат, че текстовете имат предвид съвсем не това, което е написано в тях, а говорейки за кимерийци, са подразбирали реалните скити, или кимерийци и скити заедно (казаното тук би трябвало да се отнася за клинописните, но и за античните текстове), което ми се струва неосъзнато напълно от поддръжниците на такава гледна точка. Разбира се, ако се подхожда от такава презумпция, обсъждането на кимерийския проблем губи всякакъв смисъл. Практически, ако ние не знаем, че в нашите източници не се имат пред вид кимерийците, когато се говори точно за тях, то се налага да се откажем въобще от всякакви съждения за кимерийците и от опитите да се разграничават от скитите. В такъв случай кимерийският проблем получава „просто, макар и неутешително решение“: оказва се, че освен за близостта на кимерийците със скитите, за тях е невъзможно да се каже с увереност нещо друго. Наистина, в този случай не е ясно, с какво може да се обясни принадлежността на кимерийците към пред-скитската археологическа

култура тогава, а също остава без обяснение и факта, защо в Мала Азия са се съхранили материалните следи само на скитите, но не и на кимерийците?

За щастие, положението не е толкова безнадеждно. Аз вече говорих за необосноваността на твърденията, че в писмените източници има неразличимост между кимерийци и скити. В действителност асирийските текстове (както и мнозинството антични източници) достатъчно последователно разграничават двете групи. Тоест, само това позволява и на съвременните изследователи да различават кимерийците и скитите и сериозно да обсъждат кимерийския проблем, в т.ч. и да се поставя въпроса за археологическата култура на кимерийците. В цяло, струва ми се, гледната точка съгласно която кимерийците по времето на своите нахлувания в Предна Азия са били носители на „ранно-скитската“ археологическа култура, си остава най-обоснована. Към тази култура, очевидно, са принадлежали и историческите скити. Става дума за две групи, които в културно отношение са били много близки една до друга, а също, вероятно, и от езикова и етническа гледна точка, но все пак са се различавали достатъчно ясно. Тези отличия, разбира се, ни се отдава да различим само благодарение на писмените източници. Различията в материалната култура на двете етнически групи, ако са съществували, са много по-трудно уловими, като отделните нетипични черти на паметниците, които са оставени от кимерийците в Мала Азия, може да имат разни обяснения.

Обозначения в текста:

1 Грантовский Э.А., Погребова М.Н., Раевский Д.С. Киммерийцы в Передней Азии. (По повод монографията: Ivantchik A.I. Les Cimmeriens au Proche-Orient (Orbis Biblicus et Orientalis. 127). Fribourg Suisse, Gottingen, 1993. Руско издание: Иванчик А.И. Киммерийцы. Древневосточные цивилизации и степные кочевники в VIII-VII вв. до н.э. М., 1996) // ВДИ. 1997. №4. С. 59-85. Моята книга представлява преработен вариант на кандидатската ми дисертация, написана под ръководството на Е.А.Грантовски и защитена в началото на 1990 г. (руското ѝ издание е посветена на паметта му). Да се работи под неговото ръководство беше не само много полезно и интересно, но и извънредно приятно. Той винаги щедро е споделял с мен своите знания и идеи. При това, независимо от разликата във възрастта, опита, дори и просто в ерудицията, той никога не се стремеше да потисне събеседника си. Ако нашите възгледи се разминаваха, а не рядко се е случвало, той се опитваше да ме убеди с чисто научни аргументи, но ако това не му се отдаваше, никога не е налагал своята гледна точка. Харесваше му да представя нашите отношения не като традиционни отношения между учителя и ученика, а като отношения между приятели и колеги, които могат да дискутират като равни. Това довеждаше до това че, полемиката помежду ни понякога възникваше в ситуации, обикновено изключващи публичната дискусия между дисертаната и неговия ръководител: например при обсъждането на дисертацията и нейната защита. За това аз съвсем не се удивих, узнавайки, че моят учител е взел участие в написването на статия, която съдържа критически разбор на книга, написана под неговото ръководство. За съжаление, съавторите му са били принудени да я подготвят окончателния вариант на тази статия без неговото участие и, видимо, не винаги са могли адекватно да отразят неговите възгледи. Така, в текста, публикуван на с.85, читателят може да си помисли, че нашите възгледи за формирането на херодотовската хронология за мидийската и лидийската истории, съвпадат. В

действителност това бе един от пунктовете, по които имахме различни мнения. Разбира се, както всички специалисти, които се насочват към дадения проблем, започвайки от края на миналия век, ние двамата признавахме неисторичността и нагласеността на тази хронология. Но относно конкретните решения на проблема за възникването и източниците ѝ, ние предлагаме различни становища, което послужи за предмет и на публична дискусия (в частност, и в присъствието на неговите съавтори). Съображенията на Е.А.Грантовски по този повод виж Грантовский Э.А. О хронологии пребывания киммерийцев и скифов в Передней Азии // РА. 1994. № 3. с. 31-37, където има позоваване на предидущата литература, започвайки от Э. Майер. От друга страна, горепосочената статия на тримата автори съдържа полемика с някои положения от моята книга, които Е.А.Грантовски поддържа. (изписаното в първата част на превода Гранатовски, следва да се чете Грантовски к.м.).

2 Това обстоятелство често се пренебрегва, особено в работите на археолозите, които като се опират само на преводи, разбират „страната Гамир“ като действителна страна, стабилно заемана от кимерийците. Именно на такова разбиране се основава местоположението ѝ в Северен Кавказ, предложено в една от статиите на дикусията: Махортых С.В, Киммерийцы и древний Восток // БДИ. 1998. № 2. С. 92 и сл. Авторът намира за възможно да говори даже за „собствени административно-териториални владения на кимерийците“, макар че от терминът „Гамир“ в академските текстове, разбира се, не се разбира нещо подобно.

3 Фразата в писмото SAA 5, 92 (№ 4 от моя корпус) „Гуриания – област между Урарту и Гамира“ при това, в което се съобщава по-нататък че, разбитите в Гамира урартските войски се оттеглили в Гуриания, по мое мнение, недвусмислено указва на това, че областта, заета от кимерийците, граничила с Гуриания. Съмненията на моите опоненти за това (Грантовский, Погребова, Раевский. УК.соч. С. 73. Прим. 12: Махортых. пос. съч. С. 97), според мнението ми, са лишени от основание. Ако тази област, която е била заета от кимерийците, действително не е граничила с Гуриания, авторът на писмото би намерил начин по-точно да обозначи местоположението ѝ.

4 Махортых. Пос. съч. С. 96 сл.

5 Lanfranchi G.B. I Cimmeri. Emergenza delle elites militari iraniche nel Vicino Oriente (VIII-VII sec. a. C.). Padova, 1990. P. 26 f. Предложената от мен реконструкция е поддържана също от И.М.Дьяконов в негова рецензия на моя книга: Diakonoff I.M. Two Recent Studies of Indo-Iranian Origins // JAOS. 1995. 115. P. 476. Впрочем, сходна локализация на областта Гуриания и сблъсъка на урартите с кимерийците е предлагано от него и по-рано. Отбелязвам в същото време, че моята позиция по повод на археологическата култура на кимерийците (която, между прочем, въобще не е коментирал в своята книга) е изложена неправилно в тази рецензия (ibid., p. 475 f.). Предлаганата тук датировка на набора от колчани от Амаси (с погрешно посочен произход от Имирлер) края на VIII в. пр.н.е. не се обосновава с нищо.

6 Редица други автори също придават особено значение на това указание, в т.ч. С.В. Махортых (пос. съч., с. 97), считащ, че тук се съдържа намек за Северен Кавказ, а също и С.Л. Дударев (К вопросу о месте "киммерийских" комплексов из Западной Азии в системе хронологических и культурных связей Причерноморья, Кавказа и восточных районов Евразии // ВДИ. 1998. № 4. С. 79).

7 Виж, например, такова определение за обитателите на областта Гизилбунд на границата на Манна и Мидия в стк. 65 от знаменитото съобщение на Саргон II за неговия осми поход срещу Урарту; препратки към други текстове виж ANW. II. 1972. S. 995, s.v. giqu(m).

8 Странното е, че авторите на статията не са обърнали внимание на примерите от такива разночетения (варианти к.м.), които са приведени в обсъжданата от тях книга. Там също са споменати и случаи, когато името на скитите се съпровожда с определителя URU. Следвайки тази логика на своето разсъждение, те биха били длъжни да говорят, по такъв начин, не само за "Теушпа (царя) на страната кимерийците", но и за "Ишпакае (управителя) на града на скитите". Не мисля, разбира се, че те сериозно са започнали да предполагат за съществуването в Предна Азия не само на страна на кимерийците, но и на града на скитите. Сравни многочислените примери със свободни вариации на определителите при

различните етноними в текстовете от епохата на Асархадон: Borger R. Die Inschriften Asarhaddons, Konigs von Assyrien. Graz., 1956 (AfO. Beiheft9). S. 129-133.

9 Сравни Soden W. von. Grundriß der akkadischen Grammatik. Roma, 1952 (Analecta Orientalia. 33). S. 69 f.

10 Дьяконов И.М. История Мидии. М. – Л., 1956. С. 265; Diakonoff I.M. The Cimmerians // Acta iranica. 1981. 21. P. 118 f.

11 Сравни също убедителната аргументация на И.Н.Медведская срещу идеята за взаимозаменяемостта на понятията "киммерийци" и "скити" в клинописните текстове: Медведская И.Н. Заключение по дискуссии // РА. 1994. № 1. С. 129-130.

12 Дьяконов И.М. Киммерийцы и скифы на древнем Востоке // РА. 1994. № 1. С. 109. С.В. Махортих (пос. съч., с. 101 сл.), разбира се, присъединявайки се към етимологията на И.М.Дьяконов, не привежда, въпреки, сериозни аргументи в нейна полза и не разбира многото контрааргументи.

13 Тохтасьев С.Р. Античная литературная традиция о киммерийцах // Алексеев А.Ю., Качалова Н.К., Тохтасьев С.Р. Киммерийцы: этнокультурная принадлежность. СПб., 1993. С. 9-50; Tokhtas'jev S.R. Die Kimmerier in tier antiken Uberlieferung // Hyperboreus. 1996. 2.

14 Погребова М.Н., Раевский Д.С., Яценко И.В. Киммерийская проблема. (По поводу книги: Алексеев А.Ю., Качалова Н.К., Тохтасьев С.Р. Киммерийцы: этнокультурная принадлежность. СПб., 1993) // ВДИ, 1998. № 3. С. 69-87.

15 Паркер В. О чем умалчивает Геродот. Заметки о передаче сведений о киммерийцах у греческих авторов помимо Геродота // ВДИ. 1998. № 4.

16 По-подробно виж. Иванчик А .И. Киммерийцы. М., 1996. С. 126 сл.

17 Виж подробно: Ivantchik A.I. Die Griindung von Sinope und die Probleme der Anfangsetappe der griechischen Kolonisation des Schwarzmeergebietes // The Greek Colonization of the Black Sea: Historical Interpretation of Archaeology / Ed. G.R. Tsetskhladze (Historia, Einzelschriften. 121). Stuttgart, 1998.

8 Kossack G. Tli Grab 85. Bemerkungen zum Beginn des skythenzeitlichen Formenkreises im Kaukasus // BAVA, 1983. 5; idem. Von den Anfängen des skytho-irarischen Tierstils // Skythika. Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Klasse N.F. 98. 1987; Алексеев А.Ю. Скифская хроника. СПб., 1992. С. 30-91; Медведская И.Н. Периодизация скифской архаики и древний Восток // РА. 1992. № 3; Качалова Н.К., Алексеев А.Ю. Археологические аспекты киммерийской проблемы // Алексеев А.Ю., Качалова Н.К., Тохтасьев С.Р. Киммерийцы: этнокультурная принадлежность. СПб., 1993; Тохтасьев С.Р. К хронологии и этнической атрибуции памятников скифского типа на Ближнем Востоке и в Малой Азии // РА. 1993. № 2; Дьяконов. Киммерийцы и скифы...; Иванчик А.И. К вопросу об этнической принадлежности и археологической культуре киммерийцев, i. Киммерийские памятники Передней Азии // ВДИ. 1994. № 3; II. "Раннескифские" находки в Малой Азии // ВДИ. 1995. № 1.

19 Гаврилюк Н.А. Местные и заимствованные компоненты киммерийской культуры. (По материалам керамики) // ВДИ. 1999. № 1. С. 85-97.

20 Грантовский Э.А. Проблемы изучения общественного строя скифов // ВДИ. 1980. № 4. С. 135.

21 Към същата гледна точка се придържат и Погребова, Раевский, Яценко (пос. съч., с. 82).

22 Ковпаненко Г.Т. Носачевський курган VIII-VI ст. до н.э. // Археология. 1966. 20. С. 177 сл.; Тереножкин А.И. Киммерийцы. Киев, 1976. С. 159, 205; Лесков А.М. Курганы: находки, проблемы. Л., 1981. С. 95, 98 сл.; Скорий С.А. До питання про "культурна належність" старожитностей типу Новочеркаського скарбу 1939 г. // Археологія. 1991. № 3. С. 24; Погребова М.Н., Раевский Д.С. Ранние скифы и древний Восток. М., 1992. С. 184; Раевский Д..С. О логике построения раннескифской хронологии // РА. 1993. № 2. С. 81; Эрлих В.Р. У истоков раннескифского комплекса. М., 1994. С. 83, 89. Ср. Клочка В.И., Мурзин В.Ю. О хронологии древностей черноголовско-новочеркаского типа // Проблемы археологии Поднепрорья. Днепропетровск, 1989. С. 68.

23 Schauensee M. de., Dyson R.H. Hasanlu Horse Trapping and Assyrian Reliefs // Essays on Near Eastern Art and Archaeology in Honor of Charles Kyrle Wilkinson. N.Y., 1983. P. 63 f. Fig. 6; ср. p. 70 f. Fig. 18, 3; Muscardla O.W. Bronze and Iron. Ancient Near Eastern Artifacts in the Metropolitan Museum of Art. N.Y., 1988. P. 70 f. Fig. 106, 107, 109, 110; Schauensee M. de Horse Gear from Hasanlu // Expedition. 1989. 31. № 2-3. P. 48. Fig. 19. Намерените в Хазанлу плочки се използвали, видимо, в качеството им на наборно украшение на ремъците на юздата, а не на нагръдника.

24 Алексеев. пос. съч. С. 80 сл.; Алексеев, Качалова. пос. съч. С. 79 сл.

25 Дударев. пос. съч. С. 78.

26 Haspels C.H.E. La cite de Midas. Ceramique et trouvailles diverses (Phrygie. Exploration archeologique faite et publiee sous la direction de M. Albert Gabriel. T. III). P., 195 1. P. 3-5 (датировка), 97. Pl. 42. a-b.

27 Сравни неговото по-разгърнато изказване: Махортых С.В. Киммерийцы на Северном Кавказе. Киев, 1994. С. 22, 29 сл.

28 Ср. Терепожкин. пос. съч. С. 80, 135. Рис. 45, 9.

29 Samadi H. Les decouvertes fortuites.-Klardasht, Garmabak, Emam et Tomadjan (Mazanderan et Guilan). Teheran, (1959. P. 40; idem. Les decouvertes fourtuities // Arts Asiatiques. 1959. 6. P. 190. Fig. 26.

30 Дударев. Пос. съч.

31 Също там. С. 79 ел.

32 Pappola S. Assyrian Royal inscriptions and Neo-Assyrian Letters // Assyrian Royal Inscriptions: New Horizons / Ed. P.M. Fates. Roma, 1981. P. 136.

33 Дударев. пос. съч. С. 80-82.

34 Виж например: Махортых. Киммерийцы и древний Восток. С. 102.

35 Парцингер Г. Стетгаые кочевники на востоке Центральной Европы. Находки и памятники в свете сравнительной археологии // БДИ. 1998. № 2. С. 104-115.

36 Г. Парцингер (пос. съч., с. 112) говори за тези погребения като за скитски, което може да бъде вярно само от археологическа гледна точка: те действително принадлежат на "ранно-скитската" археологическа култура. Трябва да се уточни, че съдейки по писмените източници, единствените конници номади, които са присъствали в този район в първата половина на VII в. пр.н.е., са били само киммерийците. За това данните за археологическите паметници могат да бъдат записани в клинописните текстове само за киммерийцам.

37 М.Н. Погребова, Д.С. Раевский и И.В. Яценко (пос. съч., с. 83 сл.) също се съмняват в това, че находките от номади в Мала Азия се датират по-рано от средата на VII в. пр.н.е. При това те съвсем пренебрегват наименованието на датираните находки и говорят само за комплексите от Имирлер и Амаси, които в действителност нямат самостоятелно основание за абсолютните дати. Що се отнася до триперестите остриета на стрелите, които тези автори са склонни да признаят за относително късен признак, то бих отбелязал, че те са открити в едно от погребенията от Норшун-тепе и в словеите Богазкея, което ги отнася до втората четвърт–средата на VII в. пр.н.е. и, следователно, са се използвали вече в това време. Ако авторите на статията са съгласни да считат комплексите, съдържащи само двуперести стрели, по-ранни в сравнение с комплексите, в които има и триперести, то те са длъжни да признаят погребенията от Имирлер и Амаси за по-ранни в сравнение с погребенията от Норшун-тепе, т.е. относящи се във всеки случай към първата половина на VII в. пр.н.е.

38 Дударев. пос. съч. С. 77, ср., однако, с. 86, где предлагается датировка 660-640 гг. до н.э.

39 Погребова М.Н. О принципах датировки скифской архаики // РА. 1993. № 2. С. 85.

40 Също там. С. 58.

41 Също там. С. 85.

42 Аз вече имах случай накратко да спомена за това (Иванчик. пос. съч. I. С. 165), разбира се, тук съм принуден да изложа своите възражения по-развгърнато, доколко легитимно това разсъждение се отстоява и в работата на Погребова, Раевский, Яценко. пос. съч. С. 85.

43 Погребова, Раевский, Яценко. пос. съч. С. 84.

THE MODERN STATE OF THE CIMMERIAN PROBLEM. SUMMARIZING THE DISCUSSION

A.I. Ivantchik

The article sums up the discussion "Cimmerians: Problems of Historical and Cultural Interpretation" and reviews the main results so far achieved in the study of the three main aspects of the problem: analysis of oriental cuneiform sources, classical texts and archaeological monuments. The most disputable aspect is still the archaeological one. The author believes that for the time being strong arguments support the view that in the period of their invasions to the Near East Cimmerians belonged to the Early Scythian archaeological culture, as well as the Scythians. Both groups were very close to each other from the cultural and, as it seems, linguistic and ethnical point of view, but did have some distinct differences. However, these differences, definitely attested in written sources, can not to be clearly observed in archaeological monuments.

Накратко за автора на статията:

Сотрудник кафедры истории древнего мира Исторического факультета МГУ Иванчик Аскольд Игоревич; Член-корреспондент РАН, доктор исторических наук, профессор. Научный руководитель Отдела изучения древних цивилизаций, главный научный сотрудник Института всеобщей истории РАН, Directeur de recherche в Национальном центре научных исследований (Институт изучения древности и средневековья Ausonius, Бордо, Франция), Senior Fellow Института исследования древнего мира при Нью-Йоркском университете, член-корреспондент Германского археологического института (с 2002 г.) и Итальянского института Азии и Африки (с 2004 г.), главный редактор журналов "Вестник древней истории" и "Ancient Civilizations from Scythia to Siberia" (Leiden), член редколлегий журналов "Revue des études anciennes" (Бордо), "Il mar Nero" (Рим, Париж, Бухарест), "Nartamongæ. Revue des études alano-ossétiques" (Владикавказ, Париж), "Эпиграфический вестник" (Москва), главный редактор (совместно с Г.Парцингером, Берлин) серий монографий "Степные народы Евразии" и "Pontus septentrionalis", член Совета РГНФ (с 2010 г.), представитель РАН в Международном союзе академий (с 2002 г.), председатель организационного

комитета Российской ассоциации антиковедов, член Международного совета индо-европеистики и фракологии (София, Болгария).

Выпускник исторического факультета МГУ (1986 г.), кандидат (1989 г., Институт востоковедения РАН), доктор (1996 г., Фрибургский университет, habilitation) исторических наук.

В 1986–1992 гг. – сотрудник Института востоковедения АН СССР – РАН, с 1993 г. – сотрудник Института всеобщей истории РАН. В разные годы приглашался для научной работы и преподавания в зарубежные научные центры: университеты Фрибурга и Берна (Швейцария, 1990–1992), университет Гейдельберга (стипендиат Фонда им. А. фон Гумбольдта, 1993–1995) и Германский археологический институт в Берлине (лауреат премии им. В. фон Бесселя, 2004–2005) (Германия), Центр эллинских исследований в Вашингтоне (1996–1997) и Институт высших исследований в Принстоне (США, 2001–2002), Страсбургский университет (Франция, 1997–1998), Шведский колледж высших исследований (Уппсала, 2008). Многократно приглашался для чтения докладов на международных конференциях и в различных научных центрах.

Участник ряда археологических экспедиций в южной России, Украине, Болгарии, Греции, в настоящее время руководитель международного проекта археологических исследований в Келенах – Апамее Киботос (Турция, провинция Афион). Руководитель международного проекта "Корпус греческих и латинских надписей Северного Причерноморья" (IOSPE).

Область научных интересов: греческая и латинская эпиграфика, древняя история и археология черноморского региона, Малой Азии и степей Евразии, древнегреческая колонизация, античная литературная традиция о Востоке, античная этнография.

Автор 170 научных публикаций, в том числе 5 монографий. Основные публикации:

- Les Cimmériens au Proche-Orient. Fribourg Suisse, Göttingen, 1993.
- Konransuru Roshiano Kagaku. Tokyo, 1995. ("Наука и ученые в России", на японском языке, совместно с И.И.Иванчиком.)
- Киммерийцы. Древневосточные цивилизации и степные кочевники в VIII–VII вв. до н.э. М., 1996.
- Киммерийцы и скифы / Kimmerier und Skythen (Steppenvölker Eurasiens, II). М., Берлин, 2001.
- Накануне колонизации / Am Vorabend der Kolonisation (Pontus Septentrionalis, III). М., Берлин, 2005.
- Une koinè pontique. Cités grecques, sociétés indigènes et empires mondiaux sur le littoral nord de la Mer Noire (VIIe s. a.C. – IIIe s. p.C.). Bordeaux, 2007, ed. avec A.Bresson & J.-L. Ferrary.
- Achaemenid Culture and Local Traditions in Anatolia, Southern Caucasus and Iran. New Discoveris. Leiden, 2007, ed. with V.Licheli.
- Sinope. The Results of Fifteen Years of Research (Special volume of the Ancient Civilizations from Scythia to Siberia, 16, 2010). Leiden, Boston, 2011, ed. with D.Kassab-Tezgör.
- Kelainai – Апамее Киботос: Développement urbain dans le contexte anatolien / Kelainai – Апамеия Киботос: Stadtentwicklung im anatolischen Kontext (Kelainai, I). Bordeaux, 2011.

Читаемые курсы: История Причерноморья в древности (часть I), Греческая эпиграфика; руководство курсовыми и дипломами.

Превод от руски език Веселин Тракийски
Този превод е обект на авторско право.
Разрешава се препубликуването му
САМО с посочване на преводача
и връзка към ПРЕВОДА.

Текстът може да се посети и на посочените адреси и да се видят и коментарите към него, а и да се коментира.
http://history.rodenkrai.com/new/proizhod_na_prabylgarite/syvremennoto_systoqnie_na_kimeriiskiq_problem_i_chast.html
http://history.rodenkrai.com/new/proizhod_na_prabylgarite/syvremennoto_systoqnie_na_kimeriiskiq_problem_ii_chast.html